

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Львівська політехніка»

ГРЕНЬ НАТАЛІЯ МИХАЙЛІВНА

УДК 340.12:342.7:[347.925:342.56]

**РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА ЛЮДИНИ
НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД ШЛЯХОМ ПРОЦЕДУРИ
ПРИСУДОВОЇ МЕДІАЦІЇ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2017

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі теорії та філософії права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»

Науковий керівник: доктор юридичних наук, доцент
Жаровська Ірина Мирославівна,
Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»,
професор кафедри теорії та філософії права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України
Бисага Юрій Михайлович,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
завідувач кафедри конституційного права та
порівняльного правознавства юридичного факультету

кандидат юридичних наук, доцент
Котуха Олександр Степанович,
Львівський торговельно-економічний університет,
декан юридичного факультету

Захист відбудеться «1» липня 2017 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 35.052.19 у Національному університеті «Львівська політехніка» (79008, м. Львів, вул. Князя Романа, 1-3, ауд. 301 ХІХ навчального корпусу)

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного університету «Львівська політехніка» (79013, м. Львів, вул. Професорська, 1)

Автореферат розісланий «26» травня 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. П. Бортник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Проблема побудови моделі справедливого правосуддя в сучасній юридичній науці набула особливої ваги. Судова влада України зазнає реформування. Одним із потенційно ефективних напрямів реформування є впровадження процедури присудової медіації як засобу реалізації права на справедливий суд. Медіація є методом вирішення спорів із залученням посередника (медіатора), який допомагає сторонам спору налагодити процес комунікації та проаналізувати конфліктну ситуацію так, щоб вони змогли самостійно вибрати той варіант вирішення, який відповідатиме їхнім інтересам і задовольнить їхні потреби. Отже, йдеться про уможливлення найсправедливішого способу розв'язання конфлікту для обох сторін судового процесу.

У рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи з питань доступу до правосуддя та забезпечення його більшої ефективності і справедливості вказано на необхідність застосування заходів, які спроможні полегшити або заохотити дружнє врегулювання спору, а де доречно – і примирили сторони ще до судового провадження або ж під час розгляду справи. Відсутність в Україні належного правового регулювання цього питання активізує теоретико-правовий аналіз всіх аспектів цієї процедури через визначення її ознак, принципів, сфер можливого застосування, особливостей здійснення та встановлення правового статусу учасників.

Удосконалення процесу вирішення конфлікту відбувається під впливом позитивного міжнародного та зарубіжного досвіду, тому комплексний аналіз присудової медіації як процедури реалізації права людини на справедливий суд є нагальною науковою потребою і водночас проблемою сучасності.

Світоглядні ідеї побудови механізму судової влади були об'єктом дослідження вітчизняних вчених, таких як Ю. Бисага, С. Бостан, М. Козюбра, П. Рабінович (модель побудови сучасної держави), І. Жаровська, В. Ковальчук, В. Скрипнюк, І. Личенко, О. Остапенко (удосконалення судової гілки влади), В. Макаруч, М. Никифорак, Б. Стецюк (гарантування права людини на справедливий суд з огляду на історичні етапи становлення української державності), С. Бобровник, Т. Гарасимів, Н. Оніщенко, О. Петришина, О. Скакун, О. Котуха (створення правових стандартів вирішення соціальних конфліктів), С. Сливка, М. Кельман, Н. Бортник, А. Токарська, П. Захарченко, О. Грищук (формування методологічних підходів до дослідження прав людини та її взаємодії з іншими комунікантами), О. Прокопенко, Р. Сопільник, О. Котович, Н. Сакара, С. Лунін (визначення змісту та елементів права на справедливий суд), О. Соловйова, Ж. Мандриченко, Н. Нестор, В. Саранюк, А. Біцай (вирішення проблем медіації) та ін.

Високо оцінюючи доробки науковців, потрібно все-таки констатувати, що в Україні досі не здійснено комплексного теоретичного аналізу проблем реалізації права людини на справедливий суд на основі процедури присудової медіації, що й спричиняє потребу зміни методологічного підходу та практики перспективного сучасного моделювання національного державо- і правотворення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації узгоджується з Пріоритетними напрямами розвитку правової науки на 2016–2020 рр., затвердженими Національною академією правових наук України 03.03.2016, а також безпосередньо пов'язана з науково-дослідною роботою кафедри теорії та філософії права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка» «Філософські та теоретичні концепції держави і права» (державний реєстраційний номер 0113U001356).

Мета і задачі дослідження. *Метою* дисертаційної роботи є комплексний аналіз теоретико-правових аспектів реалізації права людини на справедливий суд через процедуру присудової медіації.

Для досягнення мети поставлено такі *задачі*:

- здійснити аналіз стану наукової розробки проблем реалізації права людини на справедливий суд та з'ясувати методологію дослідження;
- дослідити поняття та елементи права на справедливий суд;
- розкрити теоретико-правові засади реалізації права на справедливий суд;
- розглянути присудову медіацію як процедуру реалізації права на справедливий суд;
- охарактеризувати теоретико-правові аспекти медіації та визначити її принципи;
- з'ясувати поняття присудової медіації, окреслити сферу її застосування та встановити її відповідність міжнародним стандартам права на справедливий суд;
- визначити переваги присудової медіації як ефективної процедури реалізації права на справедливий суд;
- висвітлити правовий порядок здійснення присудової медіації;
- визначити особливості правового статусу медіатора;
- окреслити напрями удосконалення правового регулювання процедури присудової медіації в Україні;
- запропонувати шляхи вирішення соціальних та організаційних проблем, які впливають на реалізацію права на справедливий суд через процедуру присудової медіації в Україні.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що пов'язані з реалізацією права людини на справедливий суд.

Предмет дослідження – теоретико-правові засади реалізації права на справедливий суд шляхом процедури присудової медіації.

Методи дослідження. Фундаментальний концепт дослідження становлять філософські методи, з-поміж яких: діалектичний – дає можливість визначити справедливість як взаємообумовлену центральну категорію для дослідження права на справедливий суд (підрозділи 1.1., 1.2.,1.3.), феноменологічний дозволяє усвідомити досліджуване поняття крізь призму свідомості (підрозділи 3.1., 4.2.), герменевтичний – актуалізується в контексті методологування рішень Європейського суду з прав людини, що встановлюють стандарти справедливості правосуддя (підрозділи 1.2., 2.2., 2.3.).

У дисертації застосовано низку загальнонаукових методів, з-поміж яких структурний, що дав змогу дослідити окремі елементи права на справедливий суд та визначити взаємозв'язки між ними (підрозділ 1.2.); функціональний при аналізі дієвості процедури функціонування медіації (підрозділ 2.2.); синергетичний адаптує дослідження присудової медіації як системи, що самоорганізується, виникнення і зміна якої ґрунтується на випадкових процесах, особливо в їх кризових, нестабільних станах (розділ 3); історичний застосовано під час аналізу примирних процедур з погляду минулих надбань (підрозділ 4.1.); метод абстрагування сприяв у відмежуванні від певних психологічних, політичних, економічних, культурологічних, ментальних факторів (розділ 2). Серед спеціальнонаукових методів використано формально-юридичний метод, який дав можливість визначити взаємозв'язок внутрішнього змісту присудової медіації і її форми (підрозділ 2.2.); юридико-статистичний метод, що ілюструє ефективність медіації в зарубіжних країнах. Метод правового моделювання сприяв розробці моделі присудової медіації в Україні та можливості її імплементації в галузеве процесуальне законодавство (розділ 4).

Достовірність та обґрунтованість висновків дослідження підтверджується аналізом законодавства і позитивної правореалізаційної практики низки зарубіжних країн: Австрії, Австралії, Боснії та Герцеговини, Греції, Німеччини, Нідерландів, Латвії, Литви, Польщі, США, Хорватії, Швейцарії, Франції, Японії та емпіричними даними, репрезентативність яких засвідчена зібраним упродовж 2014–2016 років матеріалом. За спеціально розробленими анкетами опитано загалом 43 судді Львівського окружного адміністративного суду, Львівського апеляційного адміністративного суду і Львівського апеляційного господарського суду та 100 фізичних осіб, які були сторонами судового процесу у Львівському окружному адміністративному суді впродовж зазначеного періоду.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота є першим сучасним у вітчизняній загальнотеоретичній юриспруденції

монографічним дослідженням, присвяченим питанню реалізації права людини на справедливий суд за допомогою процедури присудової медіації. У роботі сформульовано низку нових наукових положень, висновків та пропозицій, які характеризуються науковою новизною, зокрема:

вперше:

- здійснено комплексний теоретико-правовий аналіз процедури присудової медіації як способу реалізації права на справедливий суд, сформовано дефініцію присудової медіації, яку доцільно розглядати як особливий вид медіації, що дає змогу на будь-якій стадії судового розгляду перервати процес і звернутися до процедури медіації, а на суд покладає обов'язок запропонувати сторонам використовувати процедуру медіації в разі медіабельності спору, в подальшому затвердити її результати як юридично значущого акту двосторонньої поведінки, що має обов'язкову для них силу;

- розмежовано сфери застосування присудової медіації – класичну (приватноправові спори між рівноправними сторонами, що можуть самостійно обирати різні варіанти врегулювання конфлікту) та розширену (спори публічного характеру, як-то: адміністративні та кримінальні незалежно від ступеня тяжкості скоєного правопорушення), встановлено особливості проведення присудової медіації в кожній з них;

- визначено відповідність процедури присудової медіації міжнародним стандартам реалізації права на справедливий суд, що відображені у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод;

- здійснено системний науковий аналіз переваг присудової медіації як ефективної процедури реалізації права на справедливий суд, що полягають у праві сторін самостійно обирати медіатора та медіаційні правила, можливості досягнення вигрального рішення для обох сторін, суб'єктивній справедливості для сторін та неупередженість рішення, фінансовій і процесуальній доступності, значній швидкості розгляду справи, можливості приватного вирішення, можливості в подальшому зберегти прийнятні партнерські взаємини між сторонами, розширенні меж сфери вирішення конфліктних відносин у порівнянні з предметом спору, що може бути заявлений у судовому позові, вищому коефіцієнту виконання рішень;

- виокремлено етапи проведення присудової медіації: підготовчий, переговорний та завершальний;

- розкрито правовий статус медіатора у процедурі присудової медіації шляхом встановлення його прав, обов'язків та відповідальності;

удосконалено:

- наукову доктрину щодо сутності та елементів права на справедливий суд;

- методологію дослідження присудової медіації як процедури реалізації права на справедливий суд;

- теоретико-правове розуміння правової природи медіації як способу реалізації права на справедливість, який слугує інструментом переведення суб'єктивного сприйняття змісту конфлікту його учасниками в усвідомлення реальних (буттєвих) інтересів усіх зацікавлених сторін і знаходження оптимального рішення, спрямованого на максимально можливе задоволення цих інтересів;

- наявні теоретичні підходи до розуміння присудової медіації через визначення її як найвищого ступеня справедливого рішення, оскільки прийняте рішення вважається прийнятним для самими учасників конфлікту та нівелює або усуває первинну причину конфлікту;

- класифікацію видів медіації за низкою критеріїв, зокрема: сфера застосування, зв'язок із судовою системою, склад учасників, кількість медіаторів, сфера врегулювання конфлікту, професія медіатора, правове регулювання;

- підходи до виокремлення принципів медіації, серед яких добровільність, конфіденційність, доступність, рівність, диспозитивність, нейтральність та неупередженість медіатора;

- розуміння прав, обов'язків та відповідальності учасників процедури присудової медіації;

- ознаки медіації, до яких віднесено: альтернативність врегулювання конфлікту, існування особливого виду переговорів, які проводяться за сприянням третьої незалежної, неупередженої сторони; добровільний характер та співпраця сторін конфлікту; консенсусність вирішення конфлікту; можливість застосування в різних сферах суспільного життя;

- правове регулювання присудової медіації в Україні шляхом прийняття спеціального нормативного акта;

набули подальшого розвитку:

- обґрунтування потреби імплементації процедури присудової медіації в національну правову систему для сприяння реалізації права на справедливий суд шляхом прийняття спеціального нормативного акта;

- теоретико-правові положення щодо реалізації права на справедливий суд через розуміння її як цілеспрямованого послідовного процесу переведення соціальних благ, визначених нормами права, у стан їх можливого і дійсного використання конкретною особою, наслідком якого є захист та відновлення їхніх прав і законних інтересів;

- твердження про соціальну справедливість як основу права людини на справедливий суд, яку протрактовано як визнаний суспільством та закріплений у нормотворенні морально-правовий ідеал для зіставлення чи співвідношення поведінки членів суспільства в аспекті правомірності чи

неправомірності їхніх дій або бездіяльності, через втілення якого встановлюються межі правосуддя, що дозволяє не допустити гіперболізації та суб'єктивізації судових процедур;

- пропозиції про шляхи вирішення соціальних та організаційних проблем, що впливають на впровадження процедури присудової медіації в Україні, з-поміж яких: кадрове забезпечення та правова комунікативна фаховість медіаторів, функціонування саморегульованої всеукраїнської організації медіаторів, популяризація ідеї медіації.

Практичне значення отриманих результатів. Обґрунтовані в роботі узагальнення, висновки і пропозиції можуть бути використані у:

- *правотворчості* – під час розроблення законодавчих актів у сфері присудової медіації (Довідка від 12.05. 2016 р. №22/236-1-15 видана Інститутом законодавства Верховної ради України);

- *правозастосуванні та правореалізації* – для удосконалення організаційно-правових засад діяльності органів судової влади та підвищення правової культури громадськості;

- *науково-дослідній роботі* – для поглиблення знань про право людини на справедливий суд; для подальших наукових правових напрацювань проблем удосконалення судової системи;

- *навчальному процесі* – під час викладання та підготовки навчально-методичних матеріалів з дисциплін «Теорія держави і права», «Актуальні проблеми теорії держави і права», «Філософія права», «Соціологія права», «Конституційне право України» та інших галузевих наук (довідка Національного університету «Львівська політехніка» № 67-01-352 від 27.02.2017 р.).

Особистий внесок дисертанта. Сформульовані в дисертації наукові положення, висновки обґрунтовано автором самостійно, на підставі особистих досліджень та в результаті опрацювання й аналізу значної кількості джерел монографічного, нормативно-правового характеру, правореалізаційної, зокрема судової зарубіжної та міжнародної практики.

Апробація результатів дослідження. Дисертація виконана й обговорена на засіданні кафедри теорії та філософії права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка». Результати оприлюднено у виступах і доповідях на таких науково-практичних конференціях: «Громадянське суспільство в Україні: проблеми забезпечення правотворчої діяльності» (Харків, 3-4 квітня 2015 р.); «Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку» (Львів, 16 квітня 2015 р.); «Права людини та проблеми організації і функціонування публічної адміністрації в умовах становлення громадянського суспільства в Україні» (Запоріжжя, 24-25 квітня 2015 р.); «Europejska nauka XXI wiek – 2015» (Przemysl, 7-15 травня 2015 р.);

«Найновітєпостиження на європейската наука» (Софія, 17-25 червня 2015 р.); «Основні напрями реформування законодавства України в сучасних умовах» (Дніпропетровськ, 5-6 листопада 2015 р.); «Місце юридичних наук у формуванні правової культури сучасної людини» (Запоріжжя, 23-24 грудня 2016 р.).

Публікації. Основні положення та результати дослідження викладено в восьми наукових фахових статтях (з них одна – в зарубіжному науковому виданні) та в семи збірниках тез наукових конференцій.

Структура роботи та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, що містять 10 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (321 найменування) та додатків. Повний обсяг дисертації становить 248 сторінок, із них 196 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційної роботи; зазначено її зв'язок з науковими програмами, планами, темами; висвітлено ступінь розроблення та методи наукового аналізу; визначено мету і задачі дослідження; розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів; подано відомості щодо публікацій; вказано форми апробації та впровадження одержаних результатів.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні основи дослідження права людини на справедливий суд» містить три підрозділи, в яких викладено наукознавчі засади дослідження права людини на справедливий суд.

У підрозділі 1.1 *«Методологія дослідження та огляд джерельної бази у сфері реалізації права людини на справедливий суд»* визначена потреба оновлення підходів до вирішення соціальних та правових проблем, тому новітні тенденції в юриспруденції вказують на необхідність імплементувати у практичну сферу діяльності судової влади застосування примирних способів урегулювання правових конфліктів, серед яких досить ефективною є медіація.

Вказується на наявність значних доробків науковців у сфері удосконалення судової системи демократичної держави, проте наукові пошуки у сфері присудової медіації тільки розпочинаються. Переважна більшість з них присвячені медіації в широкому розумінні, а не як новітній процедурі досягнення належного рівня забезпечення права людини на справедливий суд.

У підрозділі 1.2 *«Право людини на справедливий суд та його елементи»* вказано, що, незважаючи на певну наукову увагу до досліджуваного права, вказана тематика не повністю вичерпана. Дослідження потрібно продовжувати з огляду на такі чинники: а) право на справедливий суд постійно еволюціонує в осмисленні і тлумаченні тих чи інших норм, враховуючи соціальні, економічні та інші реалії; б) вагомість і масштабність досліджуваного права,

оскільки воно охоплює матеріальні та процесуальні принципи, норми, гарантії, які пов'язані із судочинством та виконанням рішення у всіх сферах суспільного життя, відповідно наявний ряд проблемних, малодосліджуваних питань; в) вагоме значення проблематики удосконалення функціонування судової влади у структурі державно-владної діяльності.

В результаті аналізу рішень Європейського суду з прав людини, вітчизняного та міжнародного законодавства, позитивної зарубіжної практики визначено основні елементи права на справедливий суд, з-поміж яких: право доступу до суду, публічний судовий розгляд, справедлива судова процедура, незалежність та безсторонність суду, розумний строк судового розгляду.

Підрозділ 1.3 «Реалізація права людини на справедливий суд» містить авторське визначення поняття реалізація права на справедливий суд.

Виділено механізм реалізації зазначеного права, що охоплює: юридичну (система матеріальних та процесуальних норм, фактів та основних форм і способів організації здійснення права на справедливий суд), психологічну, що включає мотиви, бажаний результат, орієнтації, принципи та потреби, які виявляються під час реалізації права людини), соціальну (комплекс зовнішніх факторів, які можуть впливати на реалізацію права на справедливий суд) складову реалізації права на справедливий суд.

Розділ 2 «Присудова медіація як процедура реалізації права людини на справедливий суд» містить три підрозділи в яких аналізується поняття, принципи присудової медіації та її переваги у вирішенні соціально-правового конфлікту.

У підрозділі 2.1 «Поняття та принципи медіації» розмежовано наукові позиції щодо розуміння медіації. Перша група авторів, які вважають медіацію процесом примирення за участю нейтральної сторони. Інші наполягають на обов'язковості позитивних результатів медіації. Дисертант долучається до першої групи, вважаючи, що досягнення позитивного результату автоматично не вказує на відсутність здійснюваної процедури, оскільки успішність не може гарантуватися при жодній правореалізаційній процедурі.

Виділено такі принципи медіації: добровільність (відсутність будь-якого примусу), конфіденційність (сторони медіаційного процесу та медіатор не мають права розголошувати отриману інформацію без попередньої згоди сторін), доступність (право знати про можливості врегулювання спору за допомогою медіації, встановлення можливості фізичного отримання послуг медіатора, доступу до необхідних приміщень тощо), рівність (однаковий статус та можливості для учасників процесу), диспозитивність (грунтується на автономній волі учасників процедури та проявляється у виборі засобів вирішення спорів, строків, особливостей процесу), нейтральність і неупередженість медіатора (забезпечується можливістю відводу медіатора учасниками на будь-якому етапі без зазначення причин).

Виокремлено ознаки медіації та її види за наступними критеріями: сферою застосування, зв'язком із судовою системою, складом учасників, сферою врегулювання конфлікту, професією медіатора, правовим регулюванням.

У підрозділі 2.2 «Сутність присудової медіації та її відповідність стандартам права людини на справедливий суд» предметно досліджується поняття присудової медіації, виділено моделі присудової медіації, розмежовуються поняття «присудова медіація» і «мирова угода в суді». Досліджено повноваження суду в процедурі присудової медіації.

Мотивовано, що обов'язковість процедури проведення медіації перед зверненням до суду, що міститься в національному законодавстві деяких країн, в цілому не суперечить такому елементу, як доступ до суду, оскільки не виступає кінцевою процедурою та не перешкоджає можливості звернення до суду незалежно від наслідків медіації. Констатовано також відсутність колізії між принципом публічності судового процесу та принципом конфіденційності медіації, оскільки присудова медіація передбачає необхідність зупинення розгляду справи на час медіації, внаслідок чого остання не підміняє судового розгляду.

Елемент справедливої процедури особливо відчутний у процедурі медіації, оскільки сторони медіації самостійно узгоджують весь процедурний порядок. Безсторонність як елемент права на справедливий суд забезпечується вимогою до медіатора: не бути особисто зацікавленим; можливістю відводу медіатора, і що найважливіше – правом самостійно обирати медіатора за погодженням сторін. Медіація не може посягати на незалежність суду, це додаткова, альтернативна процедура врегулювання спору. Враховуючи незначний термін, який потрібний для проведення ефективної процедури медіації, вона не може вважатися перепорою розумного строку розгляду справи в суді.

У підрозділі 2.3 «Переваги присудової медіації як ефективної процедури реалізації права на справедливий суд» виокремлено позитивні характеристики присудової медіації. Вказано, що успішність вирішення конфліктної ситуації в разі використання процедури медіації залежить від низки чинників, які можуть бути схематично представлені у трьох блоках: 1) професіоналізм та особистісні риси медіатора; 2) специфіка конфлікту; 3) особливості сторін.

Розділ 3 «Процедура присудової медіації» містить два підрозділи, які стосуються аналізу правового порядку здійснення присудової медіації та правового статусу медіатора.

У підрозділі 3.1 «Правовий порядок здійснення присудової медіації» вказується на диспозитивний характер процедури присудової медіації, яка визначається конкретними сторонами спору в окремому казуальному порядку.

Визначено, що до основних прав сторін медіації належить право: самостійно вибирати медіатора; заявляти йому відвід; відмовлятися на будь-якій стадії від участі; вносити пропозиції щодо порядку проведення медіації; заявляти про необхідність участі інших осіб; отримувати інформацію про процес медіації, його наслідки; представляти інформацію, необхідну для прояснення позиції і досягнення врегулювання спору; задавати уточнювальні запитання; ініціювати проведення індивідуальної бесіди з медіатором; брати участь в обговоренні внесених сторонами пропозицій на предмет їх реалістичності і задоволення інтересів кожної зі сторін; укласти медіаційну угоду.

Окреслено такі обов'язки сторін медіації: не розголошувати інформації без згоди іншої сторони; не чинити фізичного, морального або будь-якого іншого тиску на іншу сторону, медіатора; не допускати своїми діями некоректного ставлення до іншої сторони, медіатора й інших осіб; дотримуватися принципів медіації та узгодженого сторонами порядку її проведення; виконувати добровільно і сумлінно укладену сторонами медіаційну угоду.

У підрозділі 3.2 «Правовий статус медіатора» досліджуються вимоги до особи, яка курує процедуру присудової медіації. Основна суть діяльності медіатора – налагоджувати переговорний процес та сприяти ухваленню компромісних рішень. Ураховуючи необхідність наявності особистих і професійних рис, встановлюється, що вік медіатора є обов'язковою вимогою, оскільки така особа повинна мати професійний і життєвий досвід, отримати психологічні навички та моральні установки, мати необхідний рівень соціалізації. Запропоновано визначити 25-річний вік для професійного медіатора, а щодо судді-медіатора – вік, що передбачений національним законодавством для судді.

На основі аналізу міжнародного та зарубіжного законодавства і правореалізаційної практики узагальнено права та обов'язки медіатора, його відповідальність, виокремлено функції саморегульовального органу медіаторів.

Розділ 4 «Реалізація права людини на справедливий суд через процедуру присудової медіації в Україні» містить два підрозділи, в яких розглядаються правові та організаційно-соціальні проблеми впровадження присудової медіації в судовий процес України.

У підрозділі 4.1 «Удосконалення правового регулювання процедури присудової медіації в Україні» вказується, що оновлення судової влади має відбуватися комплексно, із урахуванням судово-правової і конституційної реформ та національно-ментальних основ громадянського суспільства. Тому одним з механізмів у комплексі видозмін процедур захисту є присудова медіація як ефективний спосіб реалізації права на справедливий суд.

Проаналізовано конституційне та галузеве процесуальне законодавство в аспекті можливості імплементації процедури присудової медіації. Зроблено висновок, що чинні норми в Україні недосконало регулюють можливість медіації для сторін. Досліджено проекти законодавчих актів, які існують на сьогодні в Україні у сфері медіації, виокремлено їх позитивні та слабкі сторони. На думку дисертанта, правові проблеми у сфері присудової медіації зумовлені не тільки недоліками законодавства, а й відсутністю комплексної правової політики, оскільки вітчизняна правова ідеологія все ще не відійшла від загальної концепції тотального впливу держави на всі суспільні відносини.

У підрозділі 4.2 «Подолання соціальних та організаційних проблем, що впливають на реалізацію права на справедливий суд через процедуру присудової медіації в Україні» виділено найсуттєвіші проблеми та запропоновані найоптимальніші шляхи їхнього подолання. Констатовано відсутність належного кадрового забезпечення присудової медіації, тому пропонується забезпечувати фахову підготовку суддів та внести зміни в освітні програми суддів. Ураховуючи значний ступінь недовіри громадськості до судової системи, також умотивовано необхідність уведення комплексу заходів для функціонування професійних медіаторів. Указано на необхідність функціонування саморегульованої всеукраїнської організації медіаторів, визначено її повноваження. Запропоновано комплекс заходів щодо інституту медіації, спрямованих на формування у громадян нової культури вирішення спорів.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведене теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми, що полягає в реалізації права людини на справедливий суд шляхом процедури присудової медіації. За результатами дослідження сформульовані такі положення, висновки та рекомендації:

1. Сучасна юриспруденція вимагає теоретичного та методологічного оновлення підходів до дослідження правових явищ, зокрема, прав людини й організації діяльності судової влади. Видозміни в методологічному підході повинні відбуватися через загальну відмову від «державного патерналізму» і перехід до «плюралістичного підходу» через визнання необхідності забезпечення особам, які конфліктують права вибору способу врегулювання їхніх розбіжностей через надання можливості використання примирних процедур. Обґрунтування медіації з позиції сучасних теорій права дозволяє розглядати ці процедури не як випадкове або чуже запозичення з іноземного права, а як неминучий результат розвитку діалогу сучасного суспільства і держави, як реалізацію потреби особистості в правовій системі.

Наукову основу дослідження представлено трьома напрямками: 1) наукові праці, які безпосередньо розкривають зміст та елементи права на справедливий суд, 2) напрацювання фахівців, які звертають увагу на проблеми справедливості у праві, 3) науковий доробок присвячений аналізу проблем медіації. Констатовано відсутність комплексного наукового аналізу присудової медіації як процедури реалізації права на справедливий суд у вітчизняній науковій літературі.

2. Констатовано, що право людини на справедливий суд є невід'ємним, одним з найвагоміших прав людини, оскільки через його реалізацію відбувається поновлення тих прав і свобод, які були порушені. Від функціонування права на справедливий суд залежить система права загалом, тому що воно є гарантією захисту всіх інших прав. Досліджуване право передбачає втілення всіх морально-ціннісних надбань людства, оскільки йдеться про правовий принцип пріоритету верховенства права, справедливості, рівності та свободи.

Право на справедливий суд має комплексну структуру, складається з багатьох елементів, що визначені в міжнародних стандартах і тлумачаться Європейським судом з прав людини. Автор визначає і досліджує таку структуру права на справедливий суд: право доступу до суду (безперешкодна можливість звернення до суду, без отримання спеціальних дозволів, проходження певних процедур, досудових засобів врегулювання спорів, інших додаткових обтяжень для заявника); публічний судовий розгляд (відкритий розгляд справи і рішення, усність процесу та офіційність судової діяльності), справедлива судова процедура (обґрунтованість рішення та процесуальна рівність сторін); незалежність суду від органів публічної влади, від інших органів у межах судової системи і від учасників судового процесу та безсторонність суду; розумний строк судового розгляду.

3. Реалізація права на суд – це первинний механізм захисту всіх інших прав і свобод особи, що наділяє особу можливістю реально отримувати справедливе судове рішення через створення дієвих юридичних інструментів. Обґрунтовано авторську дефініцію реалізації права на справедливий суд як цілеспрямованого послідовного процесу переведення соціальних благ, визначених нормами права, в стан їх можливого і дійсного використання конкретною особою, наслідком якого є справедливе рішення щодо захисту й відновлення їхніх прав та законних інтересів. Виділено юридичний, психологічний та соціальний механізм реалізації права на справедливий суд.

4. Доведено, що медіація як спосіб реалізації права на справедливість, слугує інструментом перекладу суб'єктивного сприйняття змісту конфлікту його учасниками в усвідомлення реальних (буттєвих) інтересів усіх зацікавлених сторін і знаходження оптимального рішення, спрямованого на максимально можливе задоволення цих інтересів.

Виокремлено такі принципи медіації: добровільність, конфіденційність, доступність, рівність, диспозитивність, нейтральність і неупередженість медіатора.

До ознак медіації віднесено те, що медіація: є примирним способом комунікативного урегулювання конфлікту; виступає особливим видом переговорів; відбувається за сприянням третьої незалежної, неупередженої сторони; має добровільний характер та відбувається за співпраці сторін конфлікту; передбачає консенсусність вирішення конфлікту та може застосовуватися у різних сферах суспільного життя.

Виділено види медіації: за зв'язком із судовою системою – присудова, позасудова; за складом учасників – двостороння та багатостороння; за кількістю медіаторів – один медіатор чи колектив медіаторів; за сферою врегулювання конфлікту – сімейна, шкільна, кримінальна, трудова, корпоративна, цивільна, адміністративна тощо; за професією медіатора – професійний медіатор та медіатор, який забезпечує свою діяльність як додаткову процедуру; за правовим регулюванням – відсутня чітка регламентація медіаційного процесу та існує правовий акт, що вносить цю процедуру медіації.

5. Присудова медіація є самостійним видом медіації, який інтегрований в судову систему країни. Умотивовано, що саме присудова медіація є однією з ефективних процедур, яку необхідно налагодити у світлі забезпечення права людини на справедливий суд та яка може стати одним з основних принципів зміни політики судової влади у світлі євроінтеграційних процесів.

Встановлено такі моделі присудової медіації: приватна медіація в рамках судового процесу; проведення медіації в суді співробітниками суду, в тому числі судьями. Заперечується виокремлення як моделі присудової медіації проведення медіації безпосередньо суддею, який розглядає справу, або тільки упровадження окремих елементів медіаційних технологій в судовий процес, основною метою яких є розгляд справи та винесення законного рішення, а не примирення сторін та задоволення загального інтересу. Досліджено повноваження суду в процедурі присудової медіації.

Сформульовано авторську дефініцію присудової медіації як особливого виду медіації, в якому сторони мають право на будь-якій стадії судового розгляду перервати процес і звернутися до процедури медіації, а на суд покладається обов'язок запропонувати сторонам використовувати процедуру медіації в разі медіабельності спору, в подальшому затвердити її результати як встановлення юридично значущого акту двосторонньої комунікативної поведінки, що має обов'язкову силу для них. Відзначено, що медіація передбачає найвищий ступінь справедливого рішення, оскільки воно вважається прийнятним самими учасниками конфлікту.

Розглянуто відповідність присудової медіації елементам права на справедливий суд. Мотивовано, що обов'язковість процедури проведення медіації перед зверненням до суду, що передбачено в національному законодавстві деяких країн, в цілому не суперечить такому елементу досліджуваного права, як доступ до суду, оскільки не виступає кінцевою процедурою та не перешкоджає можливості звернення до суду незалежно від наслідків медіації. Констатовано також відсутність колізії між принципом публічності судового процесу та принципом конфіденційності медіації, оскільки присудова медіація передбачає необхідність зупинення розгляду справи на час медіації, внаслідок чого остання не підміняє судового розгляду, який може вестися так, як того вимагає принцип справедливості правосуддя.

Розмежовано класичну (приватноправові спори) сферу застосування присудової медіації та розширену сферу використання медіації (для спорів публічного характеру). Встановлено недоцільність проведення присудової медіації в конфліктах, якщо однією зі сторін є недієздатна особа; якщо сторони свідомо не хочуть врегулювати конфлікт; під час урегулювання спорів з безліччю осіб, які представляють одну зі сторін; якщо одна зі сторін прагне встановити судовий прецедент, привернути суспільну увагу до тієї чи іншої проблеми або намагається затягнути розгляд справи.

6. Виділено такі переваги присудової медіації як процедури реалізації права на справедливий суд перед судовим процесом: право сторін самостійно обрати медіатора та медіаційні правила; можливість досягнення виграшного рішення для обох сторін; суб'єктивна справедливість для сторін та неупередженість рішення; фінансова і процесуальна доступність; значна швидкість розгляду справи; можливість приватного вирішення; модель комунікації, яка дозволяє в подальшому зберегти прийнятні партнерські взаємини між сторонами; сфера вирішення конфліктних відносин ширша у порівнянні з предметом спору, що може бути заявлений у судовому позові; вищий коефіцієнт виконання рішень.

7. Відзначено неформальність, індивідуалізацію процедури медіації. Увесь її процес згруповано у три обов'язкові етапи: підготовчий етап (порада сторонам від суду чи іншого фахівця в галузі права вдатися до процедури медіації; призупинення провадження у справі, винесення ухвали судді чи іншого рішення компетентного державного органу, посадової особи про передачу справи на медіацію; ознайомлення з реєстром медіаторів та вибір конкретного медіатора; скерування матеріалів справи до медіатора, його ознайомлення та надання згоди здійснювати медіаторські послуги; введення в процес медіації, укладання договору про медіацію); перемовний етап (відкриття медіації; дослідження обставин спору та інтересів сторін; вироблення порядку денного та питань для обговорення; індивідуальна бесіда медіатора з кожною зі сторін; вироблення пропозицій щодо врегулювання

спору); завершальний етап медіації (вироблення спільного рішення, яке оформляється медіаційною угодою, завершення медіації за письмовою заявою однієї, декількох або всіх сторін чи медіатором за умови відмови від продовження медіації або закінчення терміну проведення медіації). Визначено права й обов'язки сторін медіації.

8. Виділено підходи до особи медіатора, які існують зарубіжному законодавстві: суддя-медіатор (за винятком судді, який залучений до справи у судовому процесі), суддя у відставці чи працівник суду; професійний, сертифікований медіатор, який входить до професійної організації медіаторів та запрошується сторонами для проведення присудової медіації або призначається суддею; та компонування попередніх двох випадків.

Узагальнено вимоги до медіатора, його права, обов'язки, визначено особливості його відповідальності.

9. Мотивовано, що інститут медіації в Україні має давні історичні корені, що вказують на позитивне ментальне підґрунтя для імплементації реформ у сфері справедливого суду.

Зауважено, що на конституційному рівні закладено правові засади можливості впровадження медіації. На основі норм галузевого процесуального спрямування визначено, що чинне цивільне і господарське законодавство зводить можливість примирення до мирової угоди, яка має різну правову природу і не може ототожнюватися з присудовою медіацією. Адміністративне процесуальне законодавство визначає тільки основні аспекти для можливості медіаційного процесу. В процесуальному законодавстві залишаються прогалини щодо інформування судді про можливість проведення медіації, невнесеність медіаторів до переліку осіб, які не можуть бути допитані як свідки, не вказано умов та порядку передачі справи для медіації. Медіація є чітко впроваджена тільки в кримінальний процес. Хоча чинне законодавство визначає такий інститут, як примирення, не вживаючи терміна «медіація», все ж примирення має характер процедури медіації та здебільшого відповідає міжнародним стандартам у цій галузі.

Закладені в законодавстві умови не варто вважати належними засадами правового регулювання процедури присудової медіації, яка потребує окремого предметного правового регулювання у спеціальному нормативному акті. Він повинен комплексно регулювати сферу медіації, її процедуру, правові основи надання послуг медіації на професійних засадах. Належне функціонування інституту медіації в національній правовій системі передусім залежить від процесуальних механізмів його реалізації.

10. Виділено основні організаційні та соціальні проблеми реалізації права на справедливий суд через процедуру присудової медіації в Україні – кадрове забезпечення та фаховість медіаторів в Україні, функціонування саморегульованої всеукраїнської організації медіаторів, популяризація ідеї

медіації, поширення інформування населення про позитиви медіації, підвищення рівня правової свідомості фахівців у галузі права та правової культури українського суспільства.

Обґрунтовано потребу для України впровадження такого виду присудової медіації, коли на рівні із суддею-медіатором сторони можуть обрати фахівця, який має відповідний сертифікат і практику вирішення конфліктів шляхом медіації. Доведено, що медіатори можуть набувати компетенції у процесі навчання лише у вищих навчальних закладах, оскільки так можна забезпечити важливу підготовку професійних стандартів медіатора. Відповідно, актуалізується потреба внесення змін до Національного класифікатора України «Класифікатор професій», у якому треба передбачити професію «медіатор».

Визначено необхідність створення саморегульованої всеукраїнської організації медіаторів та запропоновано законодавчо визначити її повноваження.

Названі аспекти проблематики залишаються й надалі актуальними для поглибленого вивчення і втілення на практиці у процесі реформування правосуддя.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Грень Н. М. Медіація як новітнє соціальне явище / Н. М. Грень // Митна справа. – 2014. – № 5(2.2). – С. 201–205.
2. Грень Н.М. Генезис права на справедливий суд / Н.М. Грень // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція – 2015. – Вип.13. Том1 – С. 22–24.
3. Грень Н. М. Справедливість як основа права на справедливий суд/ Н.М. Грень // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. – 2015. – Вип. 824. – С. 233–237.
4. Грень Н. М. Право на справедливий суд: проблеми доступності і публічності / Н.М. Грень // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. – 2015. – Вип. 825. – С. 132–137.
5. Gren' N.M. The Principles of Mediation / N.M. Gren'// the Journal of Eastern European Law / Журнал східноєвропейського права. – 2016. – № 24. – С. 75–79.
6. Грень Н. Переваги присудової медіації для реалізації права на справедливий суд / Н. Грень // Jurnalul juridic national:teorie și practică– 2016. – Nr. 1/2 (17) . – С. 5-7.
7. Грень Н. М. Право на справедливий суд: проблеми незалежності та безсторонності і// Н. М. Грень // Вісник Національного університету

«Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. – 2016. – Вип. 837. – С. 247–251.

8. Грень Н.М. Проблемні аспекти правового регулювання статусу медіатора у процедурі присудової медіації: порівняльно-правовий аналіз / Н.М. Грень // Часопис Київського університету права. – 2016. – Вип. 3 – С. 52- 55.

9. Грень Н.М. Соціальна справедливість як базис права на справедливий суд / Н.М. Грень // «Громадянське суспільство в Україні: проблеми забезпечення правотворчої діяльності»: Міжнародна науково-практична конференція, м. Харків, 3-4 квітня 2015 р. – Харків : Східноукраїнська наукова юридична організація, 2015. – С. 10–11.

10. Грень Н.М. Присудова медіація в контексті судової реформи: теоретичні аспекти / Н.М. Грень // Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку: матеріали учасників II-ї заочної науково-практичної конференції (Львів, 16 квітня 2015 р.). - Львів: ННПП НУ «Львівська політехніка», 2015. – С. 63–65.

11. Грень Н.М. Нормативно-правові та ментальні проблеми у сфері впровадження присудової медіації / Н.М. Грень // Права людини та проблеми організації і функціонування публічної адміністрації в умовах становлення громадянського суспільства в Україні: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 24–25 квітня 2015 року. – У 2 частинах. – Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина» 2015. – Частина I. – С. 6–8.

12. Gren' N.M. Médiation in the structure of conciliation procédures / N.M. Gren' // Найновітєпостиження на європейската наука: матеріали за 11-а міжнародна научна практична конференция, 17–25 юни, 2015.- Том 6. Закон. История. – София. «Бял ГРАД-БГ» ООД – С. 3-4.

13. Gren' N. M. Conciliation proceeding sasaneffective way to over come legal conflict / N.M. Gren' // Europejska nauka XXI powieksj – 2015: materialy XI Miedzynarodowej naukowi-praktycznej konferencji, 7–15 maja 2015 roku. – Volume 7. Prawo.: Przemysl: Nauka i studia – С. 3–4.

14. Грень Н. М. Право на справедливий суд у світлі дотримання розумного строку судового розгляду / Н. М. Грень // Основні напрями реформування законодавства України в сучасних умовах: матеріали міжн. наук.-практ. конф. 5–6 листопада 2015 р. – Дніпропетровськ: ГО «Українська асоціація правових досліджень». – С. 8 – 12.

15. Грень Н.М. Популяризація ідеї медіації серед населення України / Н. М. Грень // Місце юридичних наук у формуванні правової культури сучасної людини: матер. міжн. наук.-практ. Конференції, м. Запоріжжя, 23-24 грудня 2016 року. – Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина». – Частина I. – С. 21–23.

АНОТАЦІЇ

Грень Н. М. Реалізація права людини на справедливий суд шляхом процедури присудової медіації: теоретико-правове дослідження. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Національний університет «Львівська політехніка» Міністерство освіти і науки України, Львів, 2017.

У дисертації проведено комплексне теоретичне дослідження реалізації права на справедливий суд шляхом застосування процедури присудової медіації.

Автором з'ясовано методологію дослідження та здійснити огляд джерельної бази у сфері реалізації права людини на справедливий суд, проаналізовано поняття та елементи права на справедливий суд та розглянуто поняття реалізації права на справедливий суд.

У роботі визначено відповідність присудової медіації міжнародним стандартам права на справедливий суд, що відображені у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та системно досліджено переваги присудової медіації як ефективної процедури реалізації права на справедливий суд.

Узагальнено правовий порядок здійснення присудової медіації, визначено права та обов'язки сторін присудової медіації. Комплексно проаналізовано правовий статус медіатора. Визначено аспекти удосконалення правового регулювання процедури присудової медіації в Україні та вказано на можливості удосконалення соціальних та організаційних проблем, що впливають на реалізацію права на справедливий суд через процедуру присудової медіації в Україні.

Ключові слова: право на справедливий суд, реалізація права, медіація, присудова медіація, медіатор, суддя-медіатор.

АННОТАЦИЯ

Грень Н. М. Реализация права человека на справедливый суд путем процедуры досудебной медиации: теоретико-правовое исследование. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Национальный университет «Львовская политехника» Министерство образования и науки Украины, Львов, 2017.

В диссертации проведено комплексное теоретическое исследование реализации права на справедливый суд с помощью процедуры досудебной медиации.

Автором установлено методологию исследования и осуществлен обзор базы источников в сфере реализации права человека на справедливый суд, проанализированы понятие и элементы права на справедливый суд и рассмотрено понятие реализации права на справедливый суд.

В работе определено соответствие досудебной медиации международным стандартам права на справедливый суд, отраженного в ст. 6 Конвенции о защите прав человека и основных свобод и системно исследованы преимущества досудебной медиации как эффективной процедуры реализации права на справедливый суд.

Выделены следующие преимущества досудебной медиации как процедуры реализации права на справедливый суд перед судебным процессом: право сторон самостоятельно выбирать медиатора, возможность достижения выигрышного решения для обеих сторон, субъективная справедливость для сторон и беспристрастность решения, финансовая и процессуальная доступность, значительная скорость рассмотрения дела, возможность частного решения конфликта, модель коммуникации, которая позволяет в дальнейшем сохранить приемлемые партнерские взаимоотношения между сторонами, сфера решения конфликтных отношений шире предмета спора, может быть заявлен в судебном иске, высокий коэффициент выполнения решений.

Обобщен правовой порядок осуществления досудебной медиации, определены права и обязанности сторон досудебной медиации. Комплексно проанализирован правовой статус медиатора.

Определены аспекты совершенствования правового регулирования процедуры досудебной медиации в Украине и указано на необходимость отдельного предметного правового регулирования в специальном нормативном акте, который бы комплексно регулировал сферу медиации как процедуры и определял бы правовые основы оказания услуг медиации на профессиональной основе. Выделены основные организационные и социальные проблемы реализации права на справедливый суд с помощью процедуры досудебной медиации в Украине – кадровое обеспечение и профессионализм медиаторов в Украине, функционирования саморегулируемой всеукраинской организации медиаторов, популяризация идеи медиации, информирования населения о преимуществах медиации.

Ключевые слова: право на справедливый суд, реализация права, медиация, досудебная медиация, медиатор, судья-медиатор.

SUMMARY

Gren' N. M. Exercising the right of a person for a fair trial procedure by means of pre-trial mediation: theoretical and legal research. – The manuscript.

Dissertation for the degree of candidate of sciences, specialty 12.00.01 – theory and history of state and law; history of political and legal studies. – Lviv Polytechnic National University of Ministry of Education and Science of Ukraine, Lviv, 2017.

The dissertation provides a comprehensive theoretical study of the right to a fair trial through the process of pre-trial mediation.

The author revealed the research methodology and conducted an overview of source base in the implementation of the human right to a fair trial, the notion and elements of the right to a fair trial and the notion of the right to a fair trial are analyzed.

The paper defines the compliance of pre-trial mediation with international standards of a fair trial, as reflected in art. 6 of European Convention on Human Rights and were systematically investigated the benefits of pre-trial mediation as an effective procedure for exercising the right to a fair trial.

It's summarized legal procedure of pre-trial mediation, defined the rights and obligations pre-trial mediation parties. The legal status of a mediator is comprehensively analyzed. The aspects of legal regulation improvement, procedures of pre-trial mediation in Ukraine were identified and it was indicated the possibility of improving the social and organizational issues, affecting the realization of the right to a fair trial through the procedure of pre-trial mediation in Ukraine.

Keywords: right to a fair trial, exercise of the right, mediation, pre-trial mediation, mediator, judge-mediator.

Підписано до друку 22.05.2017 р.
Формат 60×84/16.
Папір друкарський. Ум. друк. арк. 0,9.
Зам. № 172. Наклад 100 пр.

Видавництво «ПАІС»
Реєстраційне свідоцтво ДК № 3173 від 23 квітня 2008 р.
вул. Гребінки 5, оф. 1, м. Львів, 79007
тел.: (032) 255-49-00, (032) 261-24-15
e-mail: pais.druk@gmail.com; <http://www.pais.com.ua>